

SIMBOLOGIA DE LA DEESSA MARE A LES TAULES MENORQUINES

M. Cristina Rita (*)

El motiu d'aquesta comunicació és indagar la presència del culte a la Magna Mater a Menorca.

Han estat les excavacions que ha realitzat Lluís Plantalamor a tres taules, monuments culturals per excel·lència de la cultura talaiòtica, sumades a l'existència de concavitats excavades al subsòl de dues taules més, les que ens han fet reflexionar sobre aquesta qüestió.

A les excavacions dutes a terme a les taules de So Na Caçana (PLANTALAMOR, 1986) i Binissafullet (PLANTALAMOR i GUAL, 1990), van aparèixer unes pedres de forma ovoide, d'uns 40 cm d'alt per 30 d'ample, de color fosc i polides, clavades intencionadament a la banda interior dreta de les portes, les formes de les quals sembla que han estat elegides intencionadament també, tal com es pot apreciar a les quatre que presentem aquí, que són molt semblants.

És altament suggestiu, encara que difícil de confirmar, atès l'actual estat de la investigació, relacionar aquestes pedres amb els ídols betils.

Betil és un terme d'origen semita que etimològicament significa casa de déu (CHEVALIER i GHEERBRANT, 1986: 187).

Coneixem exhaustivament els ídols betils de forma fàl·lica del començament de l'edat del bronze que simbolitzen la fecunditat, però també es coneixen altres betils que són simples pedres, més o manco ovoides, a vegades desbastades i d'altres no, que representen la deessa mare, com a culte a la fertilitat.

Aquest culte no ha d'estranyar en una civilització fonamentalment agrícola com devia ser la talaiòtica, si pensam en la gran quantitat d'amolons o molins de vaivé que trobam en els poblats talaiòtics. En les cultures agràries, la fertilitat de la terra i la de la dona s'associen.

Tornant a agafar el fil dels betils com a representació de la deessa mare, podem observar que, segons els mites,

l'Astarte fenícia va trobar un aeròlit que va dur a la ciutat de Tir per ser consagrat a l'illa santa. També Cibele, la deessa frígia, va ser portada a Roma des de Pensinunte, l'any 205-206 aC, com una «pedra negra» que la simbolitzava.

Un altre mite, aquest recollit per Pausànies (VII, 17-10-12), ens diu que Papas (Zeus) va fecundar la pedra anomenada Agdos, que va engendrar un monstre hermafrodita: Agditis. Després els déus van decidir castrar-lo i convertir-lo en Cibele.

En l'àmbit de la tradició semítica, està molt estesa la representació anicònica de la Magna Mater, i part d'aquesta tradició va viatjar a l'occident. Segons Bendala, a la tomba de l'Elefant de Carmona, el betil trobat simbolitza també la deessa Cibele, perquè a la mateixa tomba es troben representacions d'Attis, la seva parella (BENDALA, 1981: 287).

Amb l'arribada dels fenicis a l'occident mediterrani arriben també els mites orientals i, possiblement, els seus cultes. Però hem de pensar també, que a mida que s'estén un mite, va rebent introduccions noves dels mites autòctons.

Farem un petit repàs a aquesta extensió de l'adoració de la deessa mare al Mediterrani i veurem que sembla un mateix model on el que baraten són alguns detalls de l'ornament o dels seus atributs, però no la seva significació última. En tot cas, totes són deesses de la terra que simbolitzen la fecunditat.

Dins la tradició hel·lènica ens trobam amb Gea, divinitat primitiva dels grecs, molt borrosa, que arriba a desaparèixer davant altres d'anàlogues com Rea, de probable origen cretenc. Rea és la gran deessa, la mare universal, la mare

(*) Consell Insular de Menorca. Servei d'Arqueologia.

de tots els déus de l'Olimp, la fisonomia de la qual es deforma per la influència de la gran deessa frígia Cibeles. A Creta va fortament unida al culte al toro. Quant a Cibeles, etimològicament és la deessa de les cavernes. Personifica la terra en el seu estat més primitiu i agrest, el seu company, Atis, es confon amb Adonis, company de l'Astarte fenícia (GUIRAND, 1965: 214 i ss).

Continuant amb la tradició hel·lènica també hem de parlar de Demèter. Mentre que Gea, Rea i Cibeles personifiquen la terra en el seu aspecte extern, Demèter representa la terra fecunda i cultivada. A Arcàdia se la representa amb un cap de cavall. Segons el mite, amb Posidó, convertit en un cavall, va tenir un fill, el cavall Arió, i una filla, el nom de la qual es mantindrà en secret (Despoina = la senyora). Després, Zeus, convertit en toro, es va unir a ella i va néixer Kóre. Els seus misteris se celebren a Eleusius.

Anem ara a la tradició fenícia o oriental. Primerament ens trobam la Baalat de Biblos, és a dir, la Senyora de Biblos, en el II mil·lenni, que és molt semblant en els seus símbols a l'Hator-Isis egípcia. Ens apareix al costat d'un déu amb cap de lleó, el Senyor de Biblios, estimat de la deessa Hator, a partir del I mil·lenni serà Astarte qui continuarà la seva tradició (GUIRAND, 1965: 95).

Astarte és una divinitat lasciva, el seu culte se celebrava a l'interior de coves. Es representa també amb un cap de toro, com Baalat i Hator.

Anem ara a Egipte. En la religió egípcia l'estança dels morts és més celestial que subterrània. El cel era imaginat com una deessa mare (ELIADE, vol. I, 1978: 110) i la mort equivalia a un nou naixement, una volta que es renaixia en el cel, hom era alletat per la deessa mare representada sota la figura d'una vaca. I era Hator, identificada també amb Afrodita, aquesta deessa del cel, la gran vaca celest, creadora del món, protectora de les dones i senyora de l'alegria. Es representa també amb un cap de toro.

Per un altre costat tenim Isis, identificada també amb Hator i representada a vegades amb el cap d'una vaca. Els grecs, però, la van identificar amb Demèter, Hera i Selene, i, en els darrers temps, amb Afrodita. Isis representa el sòl fèrtil d'Egipte, fecundat anualment pel Nil.

Aquestes són les tradicions orientals que viatjaren amb els fenicis establerts després a Cartago, al sud-est de la península espanyola i a les illes del Mediterrani. En tot cas, amb seguretat, es van trobar ja amb un substrat propici, només cal pensar en Malta, on abunden les estàtues de dones; en la necròpoli de Hal Safieni i l'hipogeu, on han aparegut estàtues de dones reclinades, indicatiu de la gran deessa, protectora també dels morts.

A Cartago les deesses apareixen confuses, amb una certa ambigüïtat. Tanit, que apareix a partir del s. V, es confon fàcilment amb Astarte (sembla que Tanit i Baal Hammon, substitueixen Astarte i Melkart), i aquesta amb Baalat (Los Fenicios, 1988, p. 105). Freqüentment se l'anomena Mare o Senyora. A vegades se l'ha representada amb ales, cosa que recorda la iconografia d'Isis, o com un colom. Però si miram el seu símbol: tronc de con amb un cercle damunt separat d'ell per una línia recta amb els extrems doblegats en angle recte, també podem veure una deessa amb cap de toro.

A partir del s. IV hi ha una introducció de cultes grecs, com el de Demèter i Kóre. En una narració de Diodor (XVI, 63.1) sobre aquest mite, sembla que la introducció va ser després que els cartaginesos destruïssin el temple dedicat a

aquestes deesses a Siracusa, amb les consegüents desgràcies que els van ocórrer; fou llavors quan se'ls dedicà un temple a Cartago (LOS FENICIOS, 1988: 520).

Però continuem repassant el Mediterrani occidental en èpoques d'influència oriental. A Malta hi ha un temple dedicat a Astarte a Silg; a Sicília també tenim el santuari d'Erice dedicat a Astarte-Afrodita i invocacions a Isis; a Sardenya, Tanit és present a Sulcis, Tharros i Nora, i també Astarte. Així trobam Astarte a Etrúria, a Tanit-Astarte a tot el sud-est espanyol i, per suposat, a Eivissa (LOS FENICIOS, 1988: 114).

CONCLUSIONS

Si revisam tot el que s'ha dit fins a aquest moment, podem extreure aspectes que són comuns, o que es repeteixen molt, en totes les representacions de la deessa mare, tot i que altres són, per suposat, específics del lloc concret on apareix el mite.

Quins són els aspectes comuns?

Creiem que són fonamentalment tres:

1) L'associació amb el culte al toro: la deessa de Creta Astarte fenícia, l'Hator egípcia, Demèter que és també seduïda per un toro, i Cibeles que en els rituals d'iniciació de la qual es realitzaven taurobolis.

2) L'associació amb pedres: ja hem vist el cas de Cibeles i Astarte (pedra generatriu).

3) L'associació amb coves: l'hipogeu de Malta, Cibeles és la deessa de les cavernes...

És per totes aquestes raons i per tres fets molt concrets en l'arqueologia menorquina: l'aparició de possibles betils no fàl·lics en algunes taules, l'aparició de concavitats excavades artificialment al subsòl de dues taules més, i la referència de l'existència d'una làpida a Maó, en la qual s'expressa que dos personatges dediquen un temple a la Magna Mater i a Attis, és a dir a Cibeles i a Attis (VENY, 1965: 137), que pensam que un dels cultes que podrien donar-se en els nostres santuaris talaiòtics és el dedicat a aquesta deessa.

No podrien ser les concavitats excavades al subsòl d'algunes taules el lloc on se celebressin els taurobolis i criobolis dedicats a Cibeles?

Som conscient de la poca fonamentació arqueològica de les meves paraules, però és difícil recuperar els ritus a partir de les troballes arqueològiques. En tot cas, aquesta és una de les incògnites que haurà de desxifrar la necessària profundització en la investigació sobre les taules.

I ara una curiositat. No trobau molt simptomàtic que la Mare de Déu per excel·lència de Menorca estigui associada al toro i a la cova? Se'm podrà dir que aquesta és la llegenda moderna, però pens que no s'estableix un culte si no hi ha primer un substrat propici. No seria aquest el primer cas de sincretisme cristià. El santuari d'Eleusis, per posar un exemple, va ser destruït l'any 396, però a tota Grècia va continuar el culte a sant Demetri, patró de l'agricultura, que és una clara referència a Demèter, deessa també de l'agricultura. Però encara més, a la regió d'Eleusis es parla de santa Demetra, que mai no ha estat canonitzada i la història de la qual és pràcticament copiada del mite de Demèter: ella també cercava la seva filla que havia estat raptada per un turc, en al·lusió al rapte de Kóre, la filla de Demèter, per Hades (ELIADE, vol. II, pàg. 402).

BIBLIOGRAFIA

BENDALA, M. (1981): «Las religiones místicas en la España romana». A *La religión romana en Hispania*, Ministerio de Cultura, Madrid.

CHEVALIER, J.; GHEERBRAND, A. (1986): *Diccionario de los símbolos*. Ed. Herder, Barcelona.

ELIADE, M. (1978): *Historia de las creencias y de las ideas religiosas*. Ediciones Cristiandad, Madrid, 4 v.

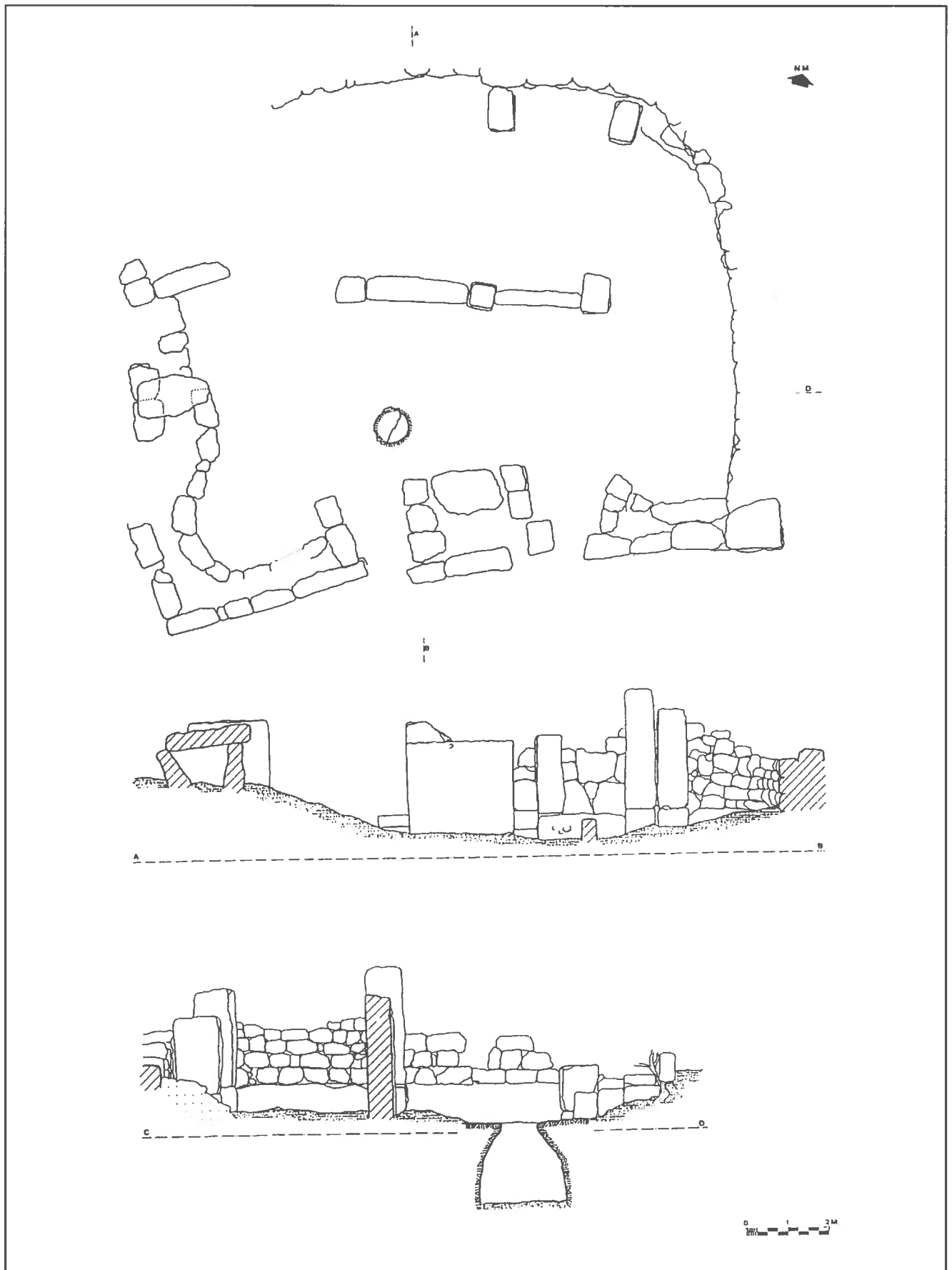
GUIRAND, F. (1965): *Mitología General*. Editorial Labor, Barcelona.

MOSCATI, S. (1988): *Los fenicios*, Ed. Folio, S.A., Milano.

PLANTALAMOR, Ll. (1986): «El santuario de So Na Caçana y las relaciones con el Mediterráneo central y occidental». A *Un millennio di relazioni fra la Sardegna e i Paesi del Mediterraneo*, Selargius-Cagliari.

PLANTALAMOR, Ll. i GUAL, J. (1990): «Informe preliminar de l'excavació arqueològica al recinte de taula de Binissafullet (Sant Lluís)». A *Programa de les festes patronals 1990 en honor de Sant Lluís, rei de França, Sant Lluís*.

VENY, C. (1965): *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe*, Ed. CSIC, Madrid.

Recinte de taula de Son Catlar (Ciutadella).

Pedra ovoide a l'entrada del recinte de la taula de Binissafullet (Sant Lluís).

Pedra ovoide a l'entrada del Monument 2 de So Na Caçana (Alaior).

Pedra ovoide a l'entrada del Monument 5 de So Na Caçana (Alaior).

Pedra ovoide de les mateixes característiques que les anteriors, fora de context, a l'interior del Monument 2 de So Na Caçana (Alaior).

Concavitat excavada sota el recinte de la taula de Talatí de Dalt (Maó).

Concavitat excavada sota el recinte de la taula de Son Catlar (Ciutadella). Planimetria segons Lluís Plantalamor.